

PR Meandry Svatky u Milov – horská údolní niva v srdci Žďárských vrchů

Kamila Juříčková, Petr Mückstein

Málo je míst, kde člověk násilně nespoutal přírodu a ponechal jí svobodu a přirozenost. Meandrující řeka Svatka na pomezí Čech a Moravy v CHKO Žďárské vrchy je oním magickým koutem, kde

při jarním tání voda zaplavuje okolní louky, které v létě hýří pestrou paletou barev kvetoucích rostlin a v chladných podzimních dnech se halí do tajemného mlžného závoje.

Po vydatných deštích rozvodněná řeka Svatka pravidelně zaplavuje okolní louky. Foto Petr Mückstein

Fenomén údolní nivy

V prostoru Milovské kotliny uprostřed Žďárských vrchů protéká řeka Svatka jedinečně zachovalým územím široké horské údolní nivy. Pozorného návštěvníka překvapí, jak se rychle proudící řeka s kamenitým dnem v této části svého horního toku najednou zklidní a v rozvěveném údolí vytváří v hlinitých sedimentech časté zákruty – meandry – s neschetnými túněmi a krátkými písčiny. V mírném proudu řeky místy vlají porosty hvězdoše háčkatého (*Callitriche hamulata*). Břehy lemují jednotlivé keře a stromy hned šesti druhů vrb a olše lepkavé (*Alnus glutinosa*) s podrostem chrastice rákosovité (*Phalaris arundinacea*). Zejména pokroucené nízké kmeny vrby křehké (*Salix fragilis*) dodávají místu na svéráznosti.

Fenomén údolní nivy s klimatem inverzní polohy s vyšší vlhkostí, nižšími teplotami a s častým výskytem mlh, to vše umožnilo přežití řady význačných druhů rostlin a živočichů, včetně glaciálních reliktních (pozůstatků doby ledové). Takto zachovalých částí krajiny údolních niv najdeme nejen u nás, ale i v celé Evropě už jen velmi málo.

Zjara při tání sněhu a v období vydatnějších letních srážek bývá niva Svatky zaplavována. Tehdy se objevuje mozaika slepých ramen a mělkých tůň vzniklých během staletí, jak řeka přirozeně měnila své koryto. V části zvané Rychtářky se často voda rozlévá až do okolních luk a vytváří zde dočasné laguny plné života. Území hostí řadu dnes již vzácných a ohrožených druhů rostlin a živočichů.

Rostlinná společenstva

Vodní rostlinstvo je na druhy spíše chudé, přesto si zde zvláštní pozornost zaslouhuje vzácný rdest alpský (*Potamogeton alpinus*). Za zmínku však stojí i žlutě kvetoucí bahenní rostlina rukev obojživelná (*Rorippa amphibia*), která zde na bahnitých březích tůň dosahuje svého výškového maxima rozšíření na území České republiky. V průběhu sukcese dochází k postupnému zameškování a nástupu společenstev vysokých ostřic s ostřicí zobánkatou (*Carex rostrata*) místy i s mechorosty včetně rašeliníků. Na tyto porosty navazují převážující druhově bohaté vlhké pcháčkové louky mozaikovitě přecházející v louky rašelinné a na sušších vyvýšených stanovištích aluvia ve smilkové a mezofilní trávničky. Všechna tato

Bahnitě náplavy v meandrech obývá mihule potoční (*Lampetra planeri*). Foto Petr Mückstein

Bekasina otavní (*Gallinago gallinago*) hnízdí na vlhkých loukách. Foto Petr Mückstein

společenstva hostí celou řadu ohrožených nebo vzácnějších druhů rostlin, mezi něž patří prstnatec májový (*Dactylorhiza majalis*), všivec lesní (*Pedicularis sylvatica*), hadí mord nízký (*Scorzonera humilis*), pampeliška Nordstedtova (*Taraxacum nordstedtii*) či ostřice trsnatá (*Carex cespitosa*). Unikátní mezoklimatické

podmínky odpovídající spíše vyšším polohám hercynských pohoří umožnily společně s jedinečným vodním režimem vznik zdejší charakteristické a esteticky působivé vegetaci horských vlhkých luk s pcháčem různolistým – asociace *Polygono bistortae-Cirsietum heterophylli*. Meandry Svatky hostí lipnici širolistou

Vzácný hýl rudý (*Carpodacus erythrinus*) si zde staví svá hnízda v porostech tužebníku. Foto Petr Mückstein

Silně ohrožený rdest alpský (*Potamogeton alpinus*). Foto Luděk Čech

(*Poa chaixii*), ve Žďárských vrších velmi vzácný druh horské trávy.

Živočišná společenstva

Z vodních bezobratlých živočichů zde byl doložen výskyt vzácného mlže hrachovky severní (*Pisidium hibernicum*) a raka říčního (*Astacus as-*

tacus). Zdejší společenstva hmyzu jsou stále málo prozkoumána a v současnosti probíhá intenzivní entomologický výzkum území. Kromě běžného otakárka fenyklového (*Papilio machaon*) nebo batolce duhového (*Apatura iris*) se zde setkáme i se vzácnějšími druhy denních motýlů – modráskem bahenním (*Phengaris nausithous*), hně-

dáskem rozrazilovým (*Melitaea diamina*) a rychle ubývající okáčem černohnědým (*Erebia ligea*). Ze vzácných druhů brouků zde žije tesařík polokrovečník větší (*Necydalis major*), jehož larvy prodlávají svůj vývoj v odumřelých větvích starých olší, v keřovitých vrbách se vyvíjí další skvost mezi zdejšími brouky – krásek *Lamprodilla dives*.

Podmáčené plochy se střídajícími se suchými částmi jsou ideálním místem pro život plazů. Velmi hojná je zde ještěrka živorodá (*Zootoca vivipara*), a budeme-li mít štěstí, narazíme i na kriticky ohroženou zmiji obecnou (*Vipera berus*).

Při ichtyologickém průzkumu byla v PR Meandry Svratky u Milov zjištěna řada dnes vzácných a ohrožených druhů vodních živočichů. Vitální populace mihule potoční (*Lampetra planeri*) v bahnitých náplavech řeky a přítomnost střevle potoční (*Phoxinus phoxinus*) potvrzují kvalitu prostředí a nutnost ochrany celého území.

Avifauna přírodní rezervace je v rámci celého území CHKO Žďárské vrchy velmi pestrá a ojedinelá. Unikátním ornitologickým fenoménem je místní populace hýla rudého (*Carpodacus erythrinus*), který v přírodní rezervaci pravidelně hnízdí v počtu asi deseti párů (první prokázané hnízdění pochází z roku 1988). V roce 2011 přispěli hýli rudí ze Žďárských vrchů k objasnění jejich cesty na zimoviště. Vědci označili zdejší hýly rudé důmyslným technickým zařízením (tzv. geolokátorem) a díky tomu bylo možné zjistit jejich migrační trasu na dosud neznámé zimoviště v Indii. Vzdálenost přes 6200 km urazil samec za necelý měsíc! Na podmáčených loukách dosud pravidelně hnízdí bekasiny otavní (*Gallinago gallinago*), z ostatních druhů ptactva hnízdících v území PR je nutné zmínit chřástala polního (*Crex crex*), chřástala kropenatého (*Porzana porzana*) nebo vodouše kropenatého (*Tringa ochropus*). Z drobných pěvců je zde hojný bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*), tuhýk obecný (*Lanius collurio*) nebo rákosník zpěvný (*Acrocephalus palustris*). Bohatá potravní nabídka celé nivy přitahuje i mnoho ostatních ptačích druhů z okolí, pravidelně sem za potravu zalétá ostříž lesní (*Falco subbuteo*) a čáp černý (*Ciconia nigra*). V pomalu tekoucích meandrech řeky loví ledňáček říční (*Alcedo atthis*).

Meandrující tok Svratky s tůněmi a slepými rameny dnes znovuosídila vydra říční (*Lutra lutra*). V křovinatých částech přírodní rezervace žije

hojně plšik lískový (*Muscardinus avellanarius*), který si v husté vegetaci staví svá kulovitá hnízda. Byl zde zjištěn i rejsek horský (*Sorex alpinus*), nejvzácnější savec Žďárských vrchů a pozůstatek doby ledové (tzv. glaciální relikt).

Působení člověka

K podobě dnešní přírodní rezervace významnou měrou přispěl také člověk svým hospodářským využíváním území v minulosti. Na většině plochy se kosilo nebo pásli dobytek. Podle pamětníků byly dříve vysékané i břehy tůní. Bez těchto aktivit by se nevyvinula pestrá paleta rostlinných společenstev odrážející jak přírodní podmínky, tak i historii daného místa. Během druhé poloviny dvacátého století však ustalo na velkých plochách tradiční hospodaření a ani tomuto území se nevyhnuly, byť naštěstí v malé míře, úpravy vodního režimu. Došlo i k porušení funkčnosti mlýnského náhonu. Na rozsáhlých opuštěných plochách tak byla započata degradace porostů, v částech lokality ovlivňovaných záplavami velmi rychlá. Pestré pcháčkové louky tu přerostla chrastice rákosovitá, která dříve lemovala pouze břehy Svratky. Zajímavostí lokality, ale zároveň nejzávažnějším problémem, je trsnatá struktura části porostů, kdy chrastice obsadila a přerostla trsy metlice trsnaté (*Deschampsia cespitosa*). V těchto místech je terén v podstatě nepřístupný. Výraznou proměnou prošly i porosty vysokých ostřic s ostřicí zobánkatou, kterou vystřídaly na živiny náročnější druhy jako ostřice měchyřkatá (*Carex vesicaria*), ostřice štíhlá (*Carex gracilis*) a třtina šedavá (*Calamagrostis canescens*) a rovněž chrastice rákosovitá. Jako zázrakem přečkaly do dnešních dnů některé části luk bez

Jarní záplavy způsobené rychlým táním sněhu jsou typickým fenoménem zdejší krajiny. Foto Petr Mückstein

Modrásek bahenní (*Phengaris nausithous*) je dosud běžným motylem Žďárských vrchů. Foto Petr Mückstein

přerušení hospodaření, přeorání, vydatnějšího hnojení nebo vápnění.

Cesta k ochraně území

I navzdory všem probíhajícími negativním procesům jedinečnost přírodních podmínek říční nivy a odlišnost od okolní krajiny podnítily odbornou veřejnost k návrhům na její ochranu a uchování. První vzešly už v roce 1974 od Emilie Balátové, naší významné botaničky působící v Botanickém ústavu Československé akademie věd, a Aloise Zlatníka, profesora Lesnické fakulty Vysoké školy zemědělské v Brně. K samotnému vyhlášení chráněného území však byla cesta ještě trnitá

a dlouhá. Do roku 1989 stále hrozilo „zkulturnění“ celého prostoru pro zemědělskou velkovýrobu. K oživení myšlenky na vyhlášení přírodní rezervace opakovaně došlo několikrát na přelomu tisíciletí. Rozhodující podnět však vzešel v roce 2007 od Filipa Lysáka, který na základě svých výsledků mapování soustavy Natura 2000 vypracoval z vlastní vůle a přesvědčení chvályhodný návrh praktické péče pro území Meandry Svratky u Milov, bez ohledu na to, zda někdy dojde k vyhlášení přírodní rezervace či nikoliv. Teprve poté se daly věci do pohybu. Administrativní kroky však komplikovalo hned několik skutečností (rozsáhlost území, velké množství drobných pozemků a vlastníků a tři

katastrální území v aktivním procesu digitalizace) a celý proces se neúměrně prodlužoval. Přesto se podařilo dne 2. června 2014 dotáhnout do zdárného konce, kdy Správa CHKO Žďárské vrchy vydala Nařízení o vyhlášení přírodní rezervace Meandry Svratky u Milov na ploše o rozloze 60,76 hektaru. K samotné nivě Svratky byla přičleněna i přilehlá mělká údolí dvou pravostranných přítoků Černého a Blatinského potoka, svahové louky s prameništi na východě a bývalé pastviny na severu, vše s výskytem biotopů zvláště chráněných a ohrožených druhů. Rozsáhlosti území odpovídá i obsáhlý předmět ochrany, který zahrnuje společenstva makrofytní vegetace tekoucích a stojatých vod, vegetace bahňitých substrátů, vegetace vysokých ostřic, nevápnicových mechových slatinišť, přechodových rašelinišť, vlhkých pcháčkových luk a tužebníkových luk, mokřadních vrbin, vrbových křovin hlinitých a písčitých náplavů a údolních jasanovo-olšových luhů. Dále vzácné a ohrožené druhy rostlin a živočichů, zejména populace kriticky ohrožených druhů živočichů mihule potoční a chřástala polního, silně ohrožených druhů všivce lesního, rdestu alpského, modráska bahenního, bekasiny otavní,

chřástala kropenatého, vodouše kropenatého, krutihlava obecného a ohrožených druhů prstnatce májového, hýla rudého a bramborníčka hnědého včetně jejich biotopů. Za zmínku stojí také významná funkce přirozeného zadržení velkého objemu vody při povodních z nadměrných srážek a obrovská samočistící schopnost.

Řízenou péčí k obnovení druhové pestrosti

Cílená a řízená péče o lokalitu začala naštěstí už o několik let dříve v části zvané Rychtářky, zpočátku se jednalo o kosení vlhkých pcháčkových luk a na ně navazujících smilkových trávníků. Zároveň zde byla založena trvalá monitorovací botanická plocha. Opakované záznamy z několika málo let nám už teď napovídají, že se trend vývoje obrátil a díky pravidelné péči se postupně obnovuje druhová pestrost luk. Na vybraných plochách s převažující chřásticí rákosovitou byla provedena asanace povrchu půdní frézou, kdy došlo k narušení drnu, od té doby jsou porosty pravidelně sečeny nebo i přepásány ovce. A zde se lokalita změnila téměř k nepoznání. V následujících sezonách postupně přibývaly ko-

sené, asanované nebo pasené plochy, proběhlo i částečné prořezání dřevin podél vodního toku v jeho severní části a roztroušeně v nově sečených plochách. Došlo také k obnově a vyčištění několika tůní ve spolupráci se Sdružením Krajina a obcí Křížánky v části zvané Hliníky, kde vznikla menší přírodní učebna. V současné době je na lokalitě péče velmi rozrůzněná časově i způsobem provedení. Přístupné plochy jsou sečeny traktorem, ty méně přístupné ručně vedenými sekačkami nebo pomocí křovinořezu, části jsou vypásány. Ke stávajícím nově obhospodařovaným plochám přibývají postupně další. Přesto tu před státní ochranou přírody stojí nemalá výzva v podobě většího projektu na obnovu rozsáhlých porostů zarostlých převážně chřasticí v nejvíce degradované pravidelně zaplavované části nivy.

Návštěvník, který zavítá do krajiny Žďárských vrchů, by rozhodně neměl tento přírodní skvost opomenout, ať už to bude v období jarního tání, v parném létě, za melancholických mlh podzimu, či mrazivé zimy. Jedinečné Meandry Svratky u Milov se nutně musí vřít do paměti každého přírodovědce.

Vlhké pcháčkové louky v PR Meandry Svratky u Milov, mezi lidmi známé pod názvem Rychtářky. Foto Petr Mückstein

Funguje nám kokrhel? Aneb zkušenosti z regionu

Jan Lukavský

Po upuštění od tradičního hospodaření ve volné krajině a její zvýšené eutrofizace došlo ke snížení biodiverzity lučních porostů mimo jiné i vlivem zvýšené expanze trav. Tento efekt se projevil i v chráněných územích, kde často došlo k masivní expanzi třtiny křovištní (*Calamagrostis epigejos*). Snížená frekvence seče je aplikována nejen z nedostatku finančních

prostředků orgánů ochrany přírody, ale také jako podpora zvláště chráněných a ohrožených druhů rostlin a živočichů. Takže paradoxně opatření na podporu ohrožených druhů často vedla k degradaci chráněných území. Tento trend by mohlo zvrátit využití kokrhel luštince (*Rhinanthus alectorolophus*) při managementu bezlesí.

Krnov-Chomýž – druhou sezonu po osevu tvoří kokrhel na osetých plochách výraznou dominantu. Foto Lukáš Matela

